

Robert Misiuk*

TOŻSAMOŚĆ ARCHITEKTONICZNA OSAD LEŚNYCH NA PRZYKŁADZIE OBIEKTÓW Z TERENU PUSZCZY KNYSZYŃSKIEJ

THE ARCHITECTURAL IDENTITY OF THE FOREST SETTLEMENTS BASED ON EXAMPLE OF OBJECTS FROM KNYSZYN FOREST AREA

Osady leśne wywodzące swoją genezę z zagród wiejskich odróżniają się od nich między innymi wyglądem zewnętrznym. Wpływ na to oprócz czynników ekonomicznych, kulturowych i tradycji, odegrały czynniki odgórne – normatywy, zalecenia, wzorce, a także szeroko stosowane rozwiązania lokalne. Lasy Państwowe jako jedyny właściciel obiektów są w stanie wypracować wzorce pozwalające określić tożsamość architektoniczną osad leśnych.

Słowa kluczowe: osadnictwo leśne, Lasy Państwowe

The Forest settlements stemming its origins from farmhouses are distinguished from them by their appearance. Impact on it, besides economic, cultural factors and tradition played the deciding factors like norms, recommendations, standards, and the widely used local solutions. The State Forests as the sole owner of the buildings are able to develop standards for determining the architectural identity of the forest settlements.

Keywords: the Forest settlements, the State Forests

Przyspieszony rozwój i przemiany cywilizacyjne, które dokonują się w ostatnim okresie powodują, że wiele obiektów przemysłowych, w tym związanych z gospodarką leśną, ulega transformacji. Sprzedaż, podziały, zmiana dotychczasowej funkcji czy właściciela, często prowadzi do wyłączenia z dotychczasowej działalności, zatracenia charakterystycznych cech lub zwykłego zniszczenia. Podczas metamorfozy można zaobserwować niepokojącą tendencję do zapomnienia, że oprócz wymiernych korzyści materialnych istnieje jeszcze olbrzymie dziedzictwo niematerialne.

Na uwagę zasługują nie tylko reprezentacyjne, znane wszystkim, obiekty takie jak: pałace, opery, budynki użyteczności publicznej. Istnieje jeszcze szereg innych budowli i urządzeń inżynierskich świadczących o bogactwie kulturowym społeczeństwa, które w danym miejscu żyło i pracowało. Wkład w architekturę wnoszą też obiekty zdawać by się mogło małe, niepozorne, nic nie znaczące przy wspaniałych współczesnych fajerwerkach architektonicznych. Do tej grupy, obiektów o architekturze prostej, oczywiście należą między innymi budynki funkcyjne Lasów

* Misiuk Robert, dr inż. arch., Politechnika Białostocka, Wydział Architektury.

1. Sekretarzówka z 1922 r – Kopna Góra. Zdjęcie autora 2005 r.
2. Leśniczówka w Kwasówce z połowy lat 60. XX w. Zdjęcie autora 2005 r.
3. Leśniczówka w Czarnej Białostockiej z końca lat 90. XX w. Zdjęcie autora 2005 r.
4. Dom Leśniczego w Kopnej Górze – okres międzywojenny. Odbudowana po spaleniu w 2002 r. Zdjęcie autora 2006 r.

Państwowych. Na przykładzie wybranych obiektów z terenu Puszczy Knyszyńskiej można prześledzić, w jaki sposób zmieniało się podejście do zdefiniowania przestrzeni architektonicznej określanej przez wyżej wymienione objekty.

Przemierzając Puszczę Knyszyńską można natknąć się na samotne zagrody – osady funkcyjne związane z planową gospodarką leśną. Pobieżna analiza pozwala zauważyć, że odróżniają się one od podobnych obiektów z okolicznych terenów wiejskich. Specyfika zadań stojących przed osadami leśnymi, a także polityka zarządcy doprowadziły do wykształcenia charakterystycznych cech. Część z nich to wynik świadomie podejmowanych rozwiązań, inne pojawiały się jako samoistne działania nadające tożsamość i mające późniejszy wpływ na okoliczne objekty. Wyróżniającymi elementami w tym przypadku są: widok osady leśnej i jej odbiór w kontekście przyrodniczym oraz forma i wygląd budynku funkcyjnego wraz z budynkami towarzyszącymi.

Wpływ na wygląd leśniczówek i innych obiektów gospodarki leśnej miały w każdym okresie różnorodne czynniki. Obok tak prozaicznych jak: względy ekonomiczne, kulturowe, tradycja i spuścizna dziejowa, ważną rolę odegrały czynniki odgórne: nakazy, postulaty, normatywy, ale też inicjatywa oddolna. Warto się zastanowić, które z tych ostatnich sprawiły, że taki a nie inny, jest obecnie odbiór omawianych obiektów? Dlaczego, mimo wspólnej genezy z obiektami wiejskimi, jednak się od nich odróżniają? Jaki wpływ na kształtowanie tożsamości architektonicznej miał projektant, a które elementy pozostawały poza jego możliwościami? Prześledźmy te, które wydają się odgrywać największą rolę.

Formowanie sieci osad funkcyjnych na terenie Puszczy Knyszyńskiej zostało praktycznie zrealizowane w okresie międzywojennym. Okres ten związany z odbudową porozbiorową państwa polskiego związany był też z tworzeniem nowej tożsamości pań-

stwowej. Powstało wiele opracowań, które poprzez krzewienie wzorców dobrej architektury „kształciłyby smak ludności i stanowiłyby rodzaj godła danej miejscowości [1]. Nie były to jednak sztywne założenia, ale wzorce – coś bardzo odległego od katalogu projektów typowych. Wzornik – tradycyjny od stuleci pomocnik i doradca architekta i budowniczego a nie jego kaganiec.

Z tego też okresu pochodzi większości budynków pozostających w ewidencji Lasów Państwowych. [2] W związku z koniecznością prowadzenia wówczas pełnego gospodarstwa rolnego, osada leśniczego składała się nie tylko z budynku mieszkalnego czy też mieszkalno-administracyjnego, ale w jej skład wchodziły budynki inwentarskie, gospodarcze, czasami związane z prowadzoną gospodarką leśną, np. wyluszczenie, magazyny nasion i inne. W większości zachowały się do dnia dzisiejszego zmieniając jedynie przeznaczenie. Zmianie uległ za to wygląd podwórza gospodarczego. Obecnie leśnicy mają zakaz prowadzenia dodatkowej działalności gospodarczej, w tym hodowli inwentarza. Praca na etacie ma być jedynym źródłem utrzymania. Spowodowało to, że podwórza gospodarcze pełne są zieleni, wypielęgnowanych trawników i małej architektury. To w istotny sposób odróżnia je od typowych gospodarstw rolnych spoza terenów puszczy. Właściciel – Lasy Państwowe nie był skory do likwidacji obiektów już nie spełniających swojej pierwotnej funkcji. Łożył cały czas na utrzymanie ich w przyzwoitym stanie technicznym, dbał o bieżące remonty i konserwacje, dopuszczając najwyżej zmianę funkcji – np. budynki inwentarskie, stajnie przekwalifikowane na garaże, stodoły na objekty rekreacji itp. Skutkuje to utrzymaniem pierwotnego układu funkcjonalnego, co nie zawsze ma miejsce w przypadku gospodarstw wiejskich. W tym wypadku rolnik ma pełną swobodę w decydowaniu o swoim obejściu i w ramach ogólnie przyjętych przepisów prawa sam stanowi o polityce inwestycyjnej.

Podobnie przedstawia się kwestia wyglądu obiektów funkcyjnych – leśniczówek i gajówek. Budynki te charakteryzowały się prostotą, a ich forma wywodziła się z tradycyjnego budownictwa wiejskiego spotykanego na tych terenach. W przypadku obiektów reprezentacyjnych (administracyjnych i biurowych, – siedziby nadleśnictw, sekretarówki, adiunktówki, budynki zamieszkałe przez wysokich rangą urzędników państwowych) forma nawiązywała do dworu szlacheckiego [3]. Np budynek sekretarówki z osady w Kopnej Górze. – ryc. 1. Obiekty te są stosunkowo duże, o wyważonych proporcjach, symetrycznych elewacjach, z dachami na ogół czterospadowymi, lub tzw. polskim łamanymi.

Leśniczówki i gajówki wznoszono na planie prostokąta, jako parterowe bez podpiwniczenia, z niewiele wyniesionym ponad otaczający teren przyziemiem, z poddaszami nieużytkowymi lub użytkowymi na fragmencie, z dachami dwuspadowymi, sporadycznie z naczółkami. Kąt nachylenia dachów zawarty w przedziale 35–45°. Kolorystyka – bazująca na kolorach naturalnych – patynowanego drewna i pokrycia dachowego z gontu, wióru osikowego w okresie powojennym zastąpionego dachówkami lub płytami betonowo-azbestowymi.

Prosty detal wynikał z konstrukcji budynku. Cechą szczególną jest to, że nie stosowano zdobnictwa (ornamentyki wycinanej z desek – tzw. zdobnictwa laubzegowego), jakże masowego i charakterystycznego dla chałup wiejskich z terenów leżących za wschodnią granicą puszczy. Brak tego zdobnictwa obserwować można na terenie puszczy, a także za jej granicą zachodnią. Można śmiało stwierdzić, że budynki Lasów Państwowych były realizowane zgodnie z tradycją budownictwa polskiego, niestosującego tego typu ulepszeń i oparty się napływowi ówczesnych tendencji. Wiąże się to na pewno też z faktem, że zdobnictwo to występowało przede wszystkim na terenach zamieszkałych przez ludność wyznania pra-

woslawnego o korzeniach białoruskich, a większość urzędników stanowiły osoby narodowości polskiej.

Po drugiej wojnie światowej przez pewien czas nadal korzystano z wcześniejszych wzorców, ale wygląd zagrody leśnej uległ zmianie wraz z rozpoczęciem stosowania typizacji, która nie ominęła gospodarki leśnej. Projekty katalogowe doprowadziły do przerwania ciągłości projektowej, do odcięcia się od kontynuacji i rozwoju dotychczasowej formy regionalnej. (Na szczęście nie rozprzeźniono wzorców leśniczówek i gajówek ze stropami lub stropodachami płaskimi.) Wraz z nowymi wzorcami estetycznymi zaczęto propagować inne materiały i kolorystykę. Murowane obiekty, tynkowane i malowane w jasnych kolorach, z dachami krytymi blachą, stały się mocno kontrastowymi elementami krajobrazu leśnego. Przestały – tak jak to miało miejsce do tej pory – z nim współgrać. Przykład leśniczówka Kwasówka ryc. 2.

Elementem niekorzystnie wpływającym na odbiór budynków z tego okresu pozostały: zbyt daleko posunięta prostota i anonimowość, kiepska jakość wykończenia, brak użycia tradycyjnych materiałów i tradycyjnych form – choćby akcentów architektonicznych czy detali wzbogacających bryłę, a także w wielu wypadkach źle dobrana kolorystyka. W tym okresie nie można mówić o wpływie projektanta na powstające obiekty. Konieczność stosowania gotowych rozwiązań, w większości opracowanych przez Biuro Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa w Łodzi, a propagowanych na terenie całej Polski, skutecznie zablokowała szanse na stworzenie nowej jakości czy poszukiwanie idei.

Efekt kontrastu w stosunku do architektury przedwojennej obserwujemy nie tylko w przypadku obiektów pochodzących z lat 50–70. XX w., ale i budowanych współcześnie. Dostępność materiałów, przy jednoczesnej zerwanej ciągłości lokalnej tradycji, owocuje różnorodnością kolorystyczną i fakturową. Nie chodzi tu bynajmniej o konieczność stosowania tylko i wyłącznie

materiałów lokalnych i powrót do dawnych schematów, ale o twórcze wykorzystanie spuścizny dziejowej. Wolność projektowa i swoboda twórcza niestety nie zawsze dają dobry efekt końcowy. Brak ograniczeń i wolna ręka ze strony inwestora niestety nie przyniosły oczekiwanych efektów. Powstały budynki, które w żaden sposób nie wpisały się w kontekst miejsca – stały się, co najwyżej, niewydarzonymi pomnikami ambicji ich twórców. Dziś widać, że nie przetrzymały próby czasu, a to, co było modne jeszcze dziesięć, piętnaście lat temu obecnie jest już nieaktualne – przykład, leśniczówka w Czarnej Białostockiej – ryc. 3. Absurdalnie, z perspektywy czasu można zauważyć, że bardziej prawdziwe, nie udające niczego są obiekty typowe z lat 60. XX w. nie mówiąc o tych z okresu międzywojennego, a nie te współczesne, realizowane bez żadnych ograniczeń formalno-prawnych.

Skoro sieć osadnicza została dawno skryształizowana i raczej nowe obiekty powstawać będą tylko w ograniczonym zakresie jako pojedyncze wymiany kompletnie zdekapitalizowanych budynków, to czy jest jeszcze miejsce na budowanie pewnego rodzaju tożsamości? Otóż właśnie dziś jest jeszcze szansa na wypracowanie formuły nadającej nowe wartości przestrzeni architektonicznej osad leśnych.

Mimo różnych wcześniejszych propozycji, planów, nakazów odgórnych w lepszy czy gorszy sposób wpływających na wygląd budynków, ważnym do odnotowania aspektem były podejmowane inicjatywy oddolne. W pierwszym okresie, gdy osada leśna w niewielkim stopniu różniła się od analogicznych gospodarstw wiejskich, wyróżnikami były nie tylko czerwone tabliczki z godłem państwowymi i nazwą osady, ale też np. kolorystyka. Lasy Państwowe bieżące remonty prowadziły systematycznie, a ze względu na to, że są jedynymi właścicielami, mogły wypracować i wdrożyć w życie jednolite wzorce, których stosowanie pozwalało stworzyć standard, zdecydowanie wyróżniający leśniczówki od innych

obiektów z terenów wiejskich. Tego typu próby miały już miejsce w przeszłości w nadleśnictwach Puszczy Knyszyńskiej. Między innym malowanie w jasnych, turkusowych kolorach szalówek we wszystkich drewnianych budynkach (funkcyjnych, pracowniczych, inwentarskich) oraz wymalowanie w różnych odcieniach zieleni budynków murowanych. Być może był to prosty i banalny zabieg, ale w zdecydowany sposób określał tożsamość obiektów. Należy sądzić, że wynikało to z celowego działania nastawionego na podkreślenie i wyodrębnienie budynków znajdujących się w zarządzie nadleśnictwa, zwłaszcza że podobne wykończenie można zaobserwować również w leśniczówkach z terenu Puszczy Białowieskiej. Raczej nie należy tego wiązać z dziełem przypadku i nie wynikało z tzw. przejściowych trudności okresu PRL, kiedy to zakup jakichkolwiek materiałów budowlanych i remontowych był utrudniony, a zdobycie pokażnej ilości farby pozwoliło na wymalowanie większości budynków. Ważny pozostaje fakt, że dzięki temu obiekty te są łatwo rozpoznawalne w terenie.

Obecnie cechą charakterystyczną, remontowanych leśniczówek (chodzi o identyfikację wizualną w terenie) tak jak wyżej, jest wygląd ścian zewnętrznych i połaci dachowych. Stosowanie jako docieplenia metody lekkiej suchej, z drewnianą szalówką w kolorze miodowo-brązowym, w połączeniu z blachodachówką o kolorystyce: ciemnoczerwonej, brązowej lub zielonej, wraz z pozostałymi elementami zagospodarowania terenu, pozwala na łatwą identyfikację właściciela. Wprowadzenie tego typu materiałów i kolorystyki sprawdziło się nie tylko w odniesieniu do dawnych obiektów drewnianych, ale też i murowanych. Docieplenie z elewacją z szalówki drewnianej staje się obecnie standardem, który na szczęście wypiera stosowany wcześniej siding winylowy [4]. Podobny wystrój zewnętrzny stosuje się też do obiektów nowo wznoszonych. Przykład – „Dom myśliwego” w Kopnej Górze – ryc. 4.

Lasy Państwowe dzięki umiejętnej gospodarce od dziesięcioleci z sukcesem zarządzają majątkiem leśnym. Jako jedyny właściciel są w stanie wypracować i wdrożyć w życie wzorce pozwalające nadać osadom leśnym odrębny specyficzny charakter odróżniający je

od budynków wiejskich i podmiejskich. Przykłady zachowanych obiektów powinny w tym przypadku stać się wzorcem, na podstawie którego można będzie w przyszłości budować tożsamość architektoniczną Puszczy Knyszyńskiej.

PRZYPISY

[1] *Odbudowa Polskiego Miasteczka* – projekty budynków użyteczności publicznej opracowane przez grono architektów polskich wydane pod redakcją Józefa Pokutyńskiego. Wydane nakładem Obywatelskiego Komitetu Obudowy wsi Miast – Kraków 1918 r.

[2] R. Misiuk, *Osadnictwo leśne Puszczy Knyszyńskiej – zmiany w zagospodarowaniu i architekturze na wybranych*

przykładach z nadleśnictwa Czarna Białostocka i Supraśl, rozprawa doktorska, WA Politechniki Gdańskiej 2006.

[3] Patrz *Katalog budynków typowych dla pracowników służb leśnych* wydany nakładem wydziału Odbudowy Ministerstwa Robót Publicznych w Warszawie w 1919 r.

[4] Patrz instrukcja nr 127 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 04.09.2001 r.

BIBLIOGRAFIA

Instrukcja nr 127 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 04.09.2001.

Katalog budynków typowych dla pracowników służb leśnych Wydział Odbudowy Ministerstwa Robót Publicznych, Warszawa 1919.

Odbudowa Polskiego Miasteczka, projekty budynków użyteczności publicznej pod red. Józefa Pokutyńskiego.

nakładem Obywatelskiego Komitetu Obudowy Wsi i Miast, Kraków 1918.

Misiuk R., *Osadnictwo leśne Puszczy Knyszyńskiej – zmiany w zagospodarowaniu i architekturze na wybranych przykładach z nadleśnictwa Czarna Białostocka i Supraśl*, rozprawa doktorska, WA Politechnika Gdańska, Gdańsk 2006.